

ТЕОДОРА КРЪСТЕВА

**УСТОЙЧИВИТЕ СРАВНЕНИЯ КАТО ОБЕКТ НА
ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИЯТА**

TEODORA KRASTEVA

**STABLE COMPARISONS AS OBJECTS
OF THE LINGUISTIC CULTUROLOGY**

(Abstract)

The present article is a short overview with a focus on specific studies, exemplary of the topic stable comparisons, taken as a reference point for future linguistic and linguoculturological study in two Slavic languages – Bulgarian and Russian. The article observes the understanding of the term “stable comparisons”, some structural and classification properties, basic principles and controversial moments, such as their inclusion to the phraseological periphery and the belonging of one or another type of comparisons to this term, presented in the works of V. Kyuvlieva-Mishaykova, V. M. Ogoltsev, B. Yanev, P. Legurska and other researchers.

Keywords: linguistic culturology, stable comparisons, pattern, specifics

За съвременната лингвистична наука е характерен антропоцентризмът. Вниманието на изследователите е насочено не само към конкретния обект на изследване с неговите структурни особености и граници, но и към това, как той бива възприеман от човека като носител на определен език, култура и ценности. Интересът към културата и светоусещането на другите става все по-актуален в непрекъснато променящия се свят на постоянно движение, когато все по-остро стои въпросът за националната идентичност – това, което ни обединява и различава от другите. Този въпрос би могъл да бъде разглеждан през призмата на езика и културата. Различните тънкости и нюанси на културата на даден народ намират отражение в езика. Науката, която изучава взаимодействието между културата и езика в синхрония, се нарича лингвокултурология.

Интересен обект за разкриване на светоусещането и езиковата картина на света на различните народи са устойчивите сравнения. Сапир ги определя като „най-древния тип интелектуална дейност“ (Sapir 2004, цит. по Янев 2013: 10). Човек опознава себе си, света и другите в него, изгражда си представи за заобикалящата го действителност, сравнявайки непозна-

тото с познатите му предмети и категории. По този начин той формира ценностните си ориентири, представите си за добро, зло, красиво, грозно, правилно и грешно. Според Потебня „самият процес на познание е процес на сравнение“ (Потебня 1997: 76, цит. по Лебедева 2015: 4). Съпоставката на сравнения в два езика е перспективна, тъй като би могло по-ясно да се очертаят не само семантичните доминанти на една култура, но и приликите и разликите между различните езици и култури.

Статията не претендира за изчерпателност, а има за цел да насочи вниманието към определени изследвания, представителни по темата, взети като отправна точка за бъдещо изследване на устойчивите сравнения в два славянски езика – български и руски – в лингвистичен и лингвокултурологичен план.

Темата за устойчивите сравнения е представена в трудовете на В. Кювлиева-Мишайкова („Устойчивите сравнения в българския език“) за българския език и на В. М. Оголцев („Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии“) за руския. Интерес представляват и работите на П. Легурска, която разглежда устойчивите сравнения в съпоставителен план като източник на образни метафори, и на Райна Холанди, ориентирани към зооморфизмите във фразеологичните единици. Заслужава особено внимание и съпоставителното изследване на Б. Янев „Образните сравнения с антропоцентричен характер в българския и английския език“ (2013), в което авторът говори за „образни сравнения“, смятайки определението *устойчиви* за твърде спорно.

Съществуват различни схващания за това, какво представляват устойчивите сравнения (УС), какъв е техният статут и структура. В. Кювлиева-Мишайкова ги определя като „особен вид структурно-семантични единства, изградени въз основа на логическото сравнение“ (Кювлиева-Мишайкова 1986: 5). Авторката напомня, че са познати и под наименованията *образни, традиционни, лексикализирани, фразеологични единици* или *сравнения от общоезиков тип*. Централно в теорията ѝ е разбирането за УС като „единно цяло във формално, семантично и функционално отношение“ (Кювлиева-Мишайкова 1986: 8), поради което В. Кювлиева не приема разглеждането на отделни компоненти от структурата им извън границите на УС. За нея сравняваната част не е просто задължително словесно обкръжение на ФЕ (Молотков 1977: 63–64, цит. по Кювлиева-Мишайкова 1986: 9) или думи съпроводители (Оголцев), а неделима част от УС.

За В. М. Оголцев устойчивостта на компаративната единица представлява „постоянство на връзките между логическите елементи, закрепено в колективното съзнание на говорещите“ (Оголцев 1978: 48). Най-трудно се оказва именно разграничаването на устойчивите сравнения, които се възпроизвеждат в готов вид, от индивидуалните, възникващи спонтанно в процеса на речта. За тази цел се прилагат различни статистически методи, сред които изследвания на живата реч или текстове и анкети с информанти. Пример за последното е изследването на Маслова (вж. Маслова 2004),

проведено сред студенти, носители на руски и беларуски език, предмет на което е описанието на външността и психологическите качества на човека.

Позовавайки се на централното в лингвистиката разделение на език и реч, Б. Янев говори за факти на езика и факти на речта (Янев 2013: 40–41). Според него абсолютната устойчивост е прекалено относително понятие. Езикът като динамична и непрекъснато обновяваща се сфера се характеризира с появата на все по-нови денотати. Част от сравненията преминават към пасивния запас на езика поради остаряването на образ или друг компонент (например показателя на сравнението **яко**). Когато образът загуби актуалността си, УС също остарява, а на негово място се появяват нови сравнения, изградени върху актуални образи.

Въпросът за устойчивостта се обвързва с проблема за идиоматичността – цялостното преосмисляне на значението и невъзможността за извеждането му от значението на компонентите, а също така и актуалността им днес – познаването от носителите на езика и възпроизводимостта им в готов вид. Последното и пълната идиоматичност Янев поставя под съмнение. Според В. Кювлиева-Мишайкова фразеологичният характер на УС „се потвърждава от следните характеристики: разделнооформеност, устойчивост (понякога относителна) на лексикалния състав, възпроизводимост в речевата комуникация като готови, цялостни единици и образност, свързана с частично преосмисляне на компонентите и с общоприетата в народното съзнание символика независимо дали мотивацията е ясна, прозрачна или изградена върху парадокс“ (Кювлиева-Мишайкова 1986: 16).

Друг спорен момент е свързан с компаративната мотивираност на УС. По-голямата част от тях имат пределно ясна мотивираност. Логичността и правдоподобността на образите води до съвпадането им в различни езици. Скорупка нарича подобни сравнения „натурални, или естествени, (за разлика от конвенционалните, или условните)“ (Skorupka 1958: 124–155, цит. по Кювлиева-Мишайкова 1986: 44). Поради твърде ясната им мотивираност някои учени ги оставят извън рамките на фразеологията. Според тях липсата на семантично преосмисляне ги лишава от фразеологичен характер. В. Кювлиева-Мишайкова възразява срещу това, акцентирайки върху избора на обект за сравнението. От всички обекти, които притежават във висока степен определен признак, народът избира точно определени, познати и близки до неговата среда, а останалите имат окازیонален характер. Колкото и разминавания да възникват за статута (включването им във фразеологичната периферия) и границите на устойчивите сравнения, съществуват определени езикови модели за изразяването им. В. Кювлиева-Мишайкова определя структурния модел като „беспорна обективна реалност“ (Кювлиева-Мишайкова 1986: 20), която осигурява динамиката и постоянното обновление в подсистемата на УС.

За В. Кювлиева-Мишайкова УС е двучленна бинарна структура, често асиметрична, където обикновено лявата част е пестеливо изразена и се състои от един компонент, докато дясната може да се състои от един, два

или повече (Кювлиева-Мишайкова 1986: 20). Б. Янев също подчертава двукомпонентността на структурата им, като говори за лява (тематична) и дясна (рематична) част. Лявата страна на сравнението съдържа семантични универсалии – признаци и действия, които са характерни и се проявят в сравненията във всички езици, докато дясната част често е носител на етнокултурната специфика. Именно там си проличават както приликите, така и разликите във възприятието и миросгледа на различните народи, закодирани в образите.

Някои изследователи причисляват към УС едночленни сравнения от типа: *като луд*. Според В. Кювлиева-Мишайкова те само условно могат да бъдат наричани устойчиви. Прекалено широката им и разнообразна съчетаемост противоречи на критерия за устойчивост на лексикалния състав. При тях постоянна и възпроизводима в готов вид е само втората част на сравнението (образът).

В народнопсихологически план УС представляват наследство от миналото, закрепено в съзнанието на общността и отразено в езика. Те са се формирали през вековете и отразяват представите и миросгледа на съответната културна и езикова общност. В основата им стоят различни екстралингвистични фактори, като непосредствените наблюдения от всекидневната дейност, историческият и социалният опит и духовната култура на народа, в който битуват. УС се предават от поколение на поколение, издържали са проверката на времето и строгия народен отбор, поради което В. М. Оголцев ги смята за „естетически безупречни“ (Оголцев 1978: 70). Те служат за изразяване на емоционално-оценъчно отношение. Различните УС имат различна образно-експресивна характеристика, която е особено изразена при т.нар. немотивирани, алогични (оксиморонни) УС, както и при негативните. В центъра им е човекът със своите качества, положителни и отрицателни страни и поведение.

Устойчивото сравнение се базира на логическото, но при него се съпоставят не конкретни индивидуални предмети, а понятия. В. М. Оголцев подчертава, че членове на образното сравнение са разнородни елементи (Оголцев 1978: 28). В процеса на сравнение съпоставяме обект А с обект В въз основа на общ признак С. Макар първият елемент, субектът на сравнението, да е необходимото условие за възникване на сравнението, той е променлива величина и затова остава извън рамките на УС. Нека вземем за пример УС *черен като катран*. Прилагателното *черен* е признакът, основанието, модулът на сравнението, въз основа на който то възниква. Без наличието на общ признак, обединяващ А и В, сравнението е невъзможно.

УС могат да бъдат класифицирани от гледна точка на основанието на сравнение, което играе ролята на граматично определящ елемент. УС, при които основание на сравнението е глагол, се наричат глаголни УС. Те са синтактично организирани като предикативни единици. Тяхна разновидност са ограничен брой УС, чиято лява част се състои от глагол + съществително (*държса дума като решето вода*).

УС с основание на сравнението прилагателно име (обикновено качествено прилагателно) се наричат адекватни – те са организирани като словосъчетания. Според немския фразеолог К. Д. Пилц те са разновидност на глаголните, защото най-често съдържат производни на глагола (Pilz 1980, цит. по Кювлиева-Мишайкова 1986: 21), но В. Кювлиева-Мишайкова не споделя това виждане. Малобройна е групата на УС с основание на сравнението – наречие. Съществуват и УС с първи компонент съществително име, които представляват разновидност на адекватните УС. При тях прилагателното е отпаднало поради силната връзка между основанието на сравнението и сравняващата част (*зъби като бисер*).

Като (в руски *как*) е сравнителна дума (компаратор), формалният признак на сравнението. Без нея не можем да говорим за сравнение. А *катран* е сравняващата част (компаратум), образът, еталонът на сравнението. Именно образът е показател на общото или етнолингвистичната специфика на езика.

УС сравнения могат да бъдат класифицирани и според лексикалното значение на съществителното от сравняваната част (образа). Най-често в тази роля се срещат животни – домашни, диви, птици, насекоми, влечуги и риби. Според В. Кювлиева-Мишайкова причина за това е непосредствената връзка в миналото на човека с природата, на която той е приписвал човешки черти. Това е довело до ранната поява на УС в езика (Кювлиева-Мишайкова 1986: 67). П. Легурска пък свързва доминиращата роля на животните като образ с това, че само те притежават поведение и начин на живот, близки до това на човека (Легурска 2015: 54). Според Б. Янев именно животните в генетичен аспект стоят най-близо до човека и олицетворяват основните физически и психологически характеристики на човешката личност (Янев 2013: 73).

Срещат се и други образи, които могат да бъдат групирани, като например: явления и обекти от природата, обекти от бита, растения или техните плодове; обекти, свързани с религиозните представи, църковния бит и суеверия; етноними, названия на части от човешкото тяло, и други.

Тематично УС биха могли да бъдат обединени в две големи групи: човек и природа. Количествено преобладават УС, отнасящи се до човека (около 90% според В. Кювлиева-Мишайкова) (Кювлиева-Мишайкова 1986: 71). Те описват човека от различни гледни точки като външност, физически качества, интелектуални и психически качества. Най-многобройна е групата на глаголните УС, характеризиращи основните действия и състояния на човека откъм степен и начин на извършване. Те образуват богати синонимни редове. УС, които се отнасят за природата, са значително по-малко.

Типът характеристика се съдържа в лявата част – модула на сравнението. Въз основа на това могат да бъдат съставени тематични речници. Пример за такъв речник е „Устойчивые сравнения русского языка. Тематический словарь“ на Л. А. Лебедева (2013).

Едно и също устойчиво сравнение може да има полисемантичен характер и в отделните си значения да се свързва с различни тематични групи. Причина за това е валентността на УС, която се проявява в рематичната част. Янев определя валентността като „съчетаемост на опорния елемент, служещ за сравнение, с другите лексически елементи от полето на сравняването и с признака на сравнението (лявата част на сравнението)“ (Янев 2013: 56). Според него резултат от различните валентности е различната образност към един и същ признак. В. Кювлиева-Мишайкова от своя страна свързва валентността с опозицията одушевеност – неодушевеност на субекта на действието (Кювлиева-Мишайкова 1986: 53).

За УС е характерна висока степен на оценъчност. Според конотацията, която най-често (при логичните сравнения) е закодирана в модула на сравнението, Янев дели образните сравнения (ОС) на такива с положителна, с отрицателна и с неутрална/контекстова конотация (Янев 2013: 88). Той обръща особено внимание на УС с негативна конотация.

П. Легурска разглежда УС с компаративен компонент название на животно, които представляват най-многочислената група, като източник на образни метафори. Вниманието ѝ е насочено към теоретични и приложни въпроси, като възможността за съпоставителното изучаване на УС в българския и руския език и възможностите за еквивалентност при превод (Легурска 2015: 52).

Според П. Легурска УС фиксират началото на процеса на семантично преобразуване на думата, който може да се завърши с обособяването на образна метафора или да остане незавършен на ниво УС. Тя забелязва наличието на повече образни метафори по определен модул в руския език за разлика от българския, където повече УС не са преминали в образни метафори.

Авторката разглежда и други въпроси, като степента на семантична адекватност или еквивалентност в двата езика, особено важни при превода. Там наблюдаваме следните случаи: Ако модульт и компаративното име (образът) в двата съпоставяни езика съвпадат (*бълг. верен като куче – рус. верный как соба*¹), УС са семантични и преводни еквиваленти. За Б. Янев подобно съвпадение е „знак за мултикултурната стереотипност и общочовешка универсалност в перцепцията на действителността“ (Янев 2013: 15).

Ако модулите съвпадат, а компаративните компоненти се различават (*бълг. преживя като крава – рус. жевать как вол*), УС са функционални еквиваленти, които от гледна точка на превода са функционално заменими, но промяната на образа би могла да внесе в преводния текст различни нюанси.

В случаите, когато компаративните компоненти съвпадат, а модулите се различават (*бълг. силен като орел – рус. храбрый как орел*), УС имат различни значения и не се намират в отношения на еквивалентност помежду си. Едно и също значение може да бъде изразено и с различни УС,

които насочват към различни елементи в една и съща ситуация, при което възникват отношения на *ветрилообразна еквивалентност*, дължаща се на еднакъв или сходен модул на сравнението и различна образност (*бълг. тъпче се като вол, яде като мечка, гладен като мечка, гладен като вълк, преживя като крава – рус. есть как акула, голодный как волк, жевать как вол*) (Легурска 2015: 67).

От лингвокултурологична гледна точка обект представлява и сравнително голямата група безеквивалентни УС (термин на Оголцев 1982: 127, цит. по Легурска 2015: 67–69), при които отсъстват структурно-семантични еквиваленти в един от съпоставяните езици (*бълг. безгрижен като щурец, рус. привязаться как клон*). При предаването им на чужд език се запазва признакът на сравнението и се търси типичен за другия език образ.

II. Легурска отбелязва наличието на значителен брой еквиваленти сред модулите на сравнението в руската и българската компаративна система, в които се наблюдава приблизително еднакъв кръг от признаци (Легурска 2015: 69). Това още веднъж подчертава тезата на авторката за универсалността на признаците при УС. Според признака на сравнението биха могли да бъдат съставени синонимни редове, където всяко УС е функционално-семантичен еквивалент, а изборът на определено УС зависи от конкретната комуникативна (преводна) ситуация. Между УС се наблюдават и отношения на антонимия, причина за която обикновено са антонимните отношения между модулите на сравнение.

Различните схващания за същността и границите на УС намират отражение в лексикографското им представяне в тълковните, фразеологичните и двуезичните фразеологични речници, където едни и същи явления са представяни непоследователно и непълно. Това показва необходимостта от общи понятия и методики при раглеждането им.

Съпоставителните изследвания за УС представляват интерес не само от гледна точка на изучаване на богатството от изразни средства и езиковата картина на света на съответните народи, установяване на приликите и разликите между тях, но и би могло да бъде особено полезно за редица приложни области – теорията и практиката на превода, преподаването и изучаването на чужди езици и лексикографията.

БЕЛЕЖКИ

¹ Илюстративните примери за различните типове еквивалентност на УС при съпоставителен анализ се цитират по Легурска (Легурска 2015: 65–66).

ЛИТЕРАТУРА

Кювлиева-Мишайкова 1986: *Кювлиева-Мишайкова, В.* Устойчивите сравнения в българския език. София, Изд. на БАН.

Легурска 2015: *Легурска, П.* Съпоставителни анализи и национална специфика на лексиката. София, Ето.

Лебедева 2015: *Лебедева, Л. А.* Устойчивые сравнения русского языка. Тематический словарь. Москва, Флинта, Наука.

Маслова 2004: *Маслова, В. А.* Лингвокультурология. Москва, АСАДЕМІА.

Молотков 1977: *Молотков, А. И.* Основы фразеологии русского языка. Ленинград.

Оголцев 1979: *Оголцев, В. М.* Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии. Ленинград.

Холанди 2012: *Холанди, Р.* Семантична близост, опозиция и полисемия при зоонимните фразеологични единици в английския и българския език. – OPERA SLAVICA, XXII, № 2.

Янев 2013: *Янев, Б.* Образните сравнения с антропоцентричен характер в българския и английския език. Изследване и речник. Пловдив, УИ „Паисий Хилендарски“.

Потебня 1997: *Потебня А. А.* Из лекции по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка. – В: Русская словесность: антология. Москва.

Sapir 2004: *Sapir, E.* Culture, Language and Personality: Selected Essays, California: University of California press.

Skorupka 1958: *Skorupka, St.* Idiomatizmy frazeologiczne w jezyku polskim i ich geneza. – In: Славянская филология. Москва.

Pilz 1980: *Pilz, K. D.* Phraseologie. Stuttgart.

✉ *Теодора Кръстева, докторант*

Секция по етнолингвистика

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

tera_kr@abv.bg

✉ *Teodora Krasteva, PhD Student*

Department of Computational Linguistics

Department of Ethnolinguistics

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod blvd., bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria

tera_kr@abv.bg